

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
UNIVERSITY OF WEST ATTICA

Κανονισμός Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας

Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας

2020

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΗΘΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ (Ε.Η.Δ.Ε)
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ (ΠΑ.Δ.Α)

Περιεχόμενα

Άρθρο 1: Σύσταση-Αποστολή	σελ. 3
Άρθρο 2: Σύσταση-Θητεία-Επιλογή μελών	σελ. 3
Άρθρο 3: Ασυμβίβαστα-Σύγκρουση συμφερόντων	σελ. 4
Άρθρο 4: Υποχρέωση εχεμύθειας	σελ. 4
Άρθρο 5: Αρμοδιότητες της Ε.Η.Δ.Ε	σελ. 4
Άρθρο 6: Υποβολή προτάσεων	σελ. 6
Άρθρο 7: Λειτουργία της Ε.Η.Δ.Ε	σελ. 6
Άρθρο 8: Τήρηση Αρχείου	σελ. 7

**ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ
ΕΡΕΥΝΑΣ (Ε.Η.Δ.Ε)
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ (ΠΑ.Δ.Α)**

**Άρθρο 1
Σύσταση-Αποστολή**

1. Στο ΠΑ.Δ.Α συστήθηκε και λειτουργεί η προβλεπόμενη από τις διατάξεις των άρθρων 21-27 του ν. 4521/2018 Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας (Ε.Η.Δ.Ε. Αποστολή της Επιτροπής είναι να παρέχει σε ηθικό και δεοντολογικό επίπεδο εγγύηση αξιοπιστίας των ερευνητικών έργων που διεξάγονται στο ΠΑ.Δ.Α., ελέγχοντας το αν κατά τη διεξαγωγή τους τηρούνται οι γενικά παραδεδεδεγμένες αρχές της ακεραιότητας της έρευνας και της ορθής επιστημονικής πρακτικής. Επίσης, η Επιτροπή αξιολογεί το κατά πόσον οι υποβληθείσες προς έγκριση ερευνητικές προτάσεις είναι νόμιμες και ηθικά και δεοντολογικά παραδεκτές τόσο από την πλευρά των συνεπειών τους κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, όσο και από την πλευρά των συνεπειών των αποτελεσμάτων τους και εισηγείται σχετικά στην Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης. Η Ε.Η.Δ.Ε εξετάζει ιδίως το κατά πόσον προστατεύονται η αξία και τα θεμελιώδη δικαιώματα των προσώπων που συμμετέχουν στην έρευνα και κυρίως κατά πόσον προστατεύεται το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού τους, η σωματική και ψυχική τους υγεία και η αξιοπρέπειά τους, τα προσωπικά τους δεδομένα, η διαφορετικότητά τους κλπ. Επίσης εξετάζει το αν τα ερευνητικά προγράμματα διενεργούνται με τον απαιτούμενο σεβασμό στα χρησιμοποιούμενα ζώα εργαστηρίου, στη βιοποικιλότητα και στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον.

**Άρθρο 2
Σύνθεση-Θητεία-Επιλογή μελών**

1. Η Ε.Η.Δ.Ε του ΠΑ.Δ.Α αποτελείται από πέντε (5) τακτικά και πέντε (5) αναπληρωματικά μέλη, εκ των οποίων τρία με τους αναπληρωτές τους είναι μέλη Δ.Ε.Π του ΠΑ.Δ.Α, τα οποία εξασφαλίζουν κατά το δυνατόν την εκπροσώπηση των γνωστικών αντικειμένων του ΠΑ.Δ.Α, και δύο πρόσωπα με τους αναπληρωτές τους εκτός του Πανεπιστημίου. Όλα τα μέλη της Ε.Η.Δ.Ε είναι επιστήμονες εξειδικευμένοι σε θέματα έρευνας, ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας, ένας δε εξ' αυτών έχει ειδίκευση στην ηθική-βιοηθική. Η θητεία των μελών της Ε.Η.Δ.Ε είναι τριετής και μπορεί να ανανεωθεί για μία (1) ακόμη φορά. Σε περίπτωση απουσίας, κωλύματος ή παύσης για οποιονδήποτε λόγο της θητείας μέλους της Επιτροπής, αυτό αντικαθίσταται από τον αναπληρωτή του.

2. Για την επιλογή των μελών της Ε.Η.Δ.Ε, η Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης του ΠΑ.Δ.Α δημοσιεύει στο διαδικτυακό τόπο του Πανεπιστημίου πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για την πλήρωση των θέσεων τρεις (3) τουλάχιστον μήνες πριν από τη λήξη της θητείας τους. Στην πρόσκληση προσδιορίζεται ο αριθμός των μελών της Ε.Η.Δ.Ε με βάση τις διατάξεις της εκάστοτε ισχύουσας σχετικά νομοθεσίας και εξειδικεύονται τα απαιτούμενα προσόντα. Οι υποψηφιότητες και τα

απαραίτητα δικαιολογητικά υποβάλλονται από τους ενδιαφερόμενους ηλεκτρονικά στην Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης εντός της ταχθείσας προς τούτο προθεσμίας.

2. Η Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης του ΠΑ.Δ.Α αξιολογεί τις υποψηφιότητες και αποφασίζει για τη σύνθεση της Επιτροπής. Κατά την αξιολόγηση λαμβάνεται υπόψη προηγούμενη σχετική εμπειρία των υποψηφίων σε αντίστοιχες επιτροπές δεοντολογίας και βιοηθικής,

3. Η Ε.Η.Δ.Ε συγκροτείται με απόφαση του Πρύτανη, ύστερα από γνώμη της Επιτροπής Ερευνών και Διαχείρισης. Με την ανωτέρω απόφαση ορίζεται ο Πρόεδρος της Επιτροπής και ο Αναπληρωτής του.

4. Η Επιτροπή υποστηρίζεται γραμματειακά από μέλος του Δ.Π του ΠΑ.Δ.Α, το οποίο είναι αρμόδιο για την προετοιμασία των συνεδριάσεων, την τήρηση των πρακτικών και τη διαβίβαση των σχετικών αποφάσεων της Επιτροπής στην Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης, στους ερευνητές ή σε άλλους αρμόδιους φορείς.

Άρθρο 3

Ασυμβίβαστα-Σύγκρουση συμφερόντων

1. Η ιδιότητα του μέλους Ε.Η.Δ.Ε. είναι ασυμβίβαστη με τις ιδιότητες:

α. του Πρύτανη, του Αντιπρύτανη και του Κοσμήτορα, καθώς και μέλους της Επιτροπής Ερευνών ή Προέδρου Τμήματος του ΠΑ.Δ.Α

β. του Προέδρου και μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου και του Ε.Σ.Ι. του οικείου ερευνητικού και τεχνολογικού κέντρου ή ινστιτούτου του άρθρου 13Α του ν. 4310/2014.

2. Μέλος της Ε.Η.Δ.Ε έχει κώλυμα συμμετοχής στη συνεδρίαση σε κάθε περίπτωση που προκύπτει ή ενδέχεται να προκύψει σύγκρουση συμφερόντων, υπό την έννοια ότι έχει συμφέρον ο ίδιος, ο σύζυγός του ή συγγενής του α' βαθμού, από την έκβαση της αξιολόγησης συγκεκριμένης ερευνητικής πρότασης που μπορεί να επηρεάσει την αντικειμενικότητα και αμεροληψία της κρίσης του. Στην περίπτωση δήλωσης τέτοιου κωλύματος από ή για μέλος της Επιτροπής, αυτό αντικαθίσταται από τον αναπληρωτή του.

Άρθρο 4

Υποχρέωση εχεμύθειας

Τα μέλη της Ε.Η.Δ.Ε υποχρεούνται στην τήρηση απόλυτης εχεμύθειας κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους. Η υποχρέωση αυτή αναφέρεται στο περιεχόμενο των διαβουλεύσεων της Επιτροπής, καθώς και σε οποιαδήποτε πληροφορία σχετική με το υπό αξιολόγηση ερευνητικό έργο. Το καθήκον της εχεμύθειας αφορά και τον Γραμματέα της Επιτροπής, καθώς και οποιοδήποτε εξωτερικό μέλος προσκληθεί ως εμπειρογνώμων ή εισηγητής για την παροχή σχετικής γνωμοδότησης.

Άρθρο 5

Αρμοδιότητες της Ε.Η.Δ.Ε

1. Πρώτιστη αρμοδιότητα της Ε.Η.Δ.Ε είναι η σύνταξη και εισήγηση στην Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης Κώδικα Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας ο οποίος εγκρίνεται από τη Σύγκλητο. Ο ανωτέρω Κώδικας πρέπει να περιέχει βασικούς και εξειδικευμένους, όπου απαιτείται, κανόνες δεοντολογίας της έρευνας οι οποίοι πρέπει να εφαρμόζονται σε όλες τις ερευνητικές και αναπτυξιακές δραστηριότητες που διεξάγονται υπό την ευθύνη ή με συμμετοχή του επιστημονικού προσωπικού του

Ιδρύματος, στους χώρους του ή εκτός αυτού, με ή χωρίς χρηματοδότηση. Οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας εφαρμόζονται και στις δραστηριότητες παροχής εξειδικευμένων ερευνητικών υπηρεσιών, προγραμμάτων κατάρτισης ή άλλων επιστημονικών εφαρμογών που διαχειρίζεται η Μ.Ο.Δ.Υ του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων Έρευνας (ΕΛΚΕ) του ΠΑ.Δ.Α., καθώς επίσης και σε περιπτώσεις δημοσίευσης άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά ή στις περιπτώσεις υπό εκπόνηση διπλωματικών εργασιών ή διδακτορικών διατριβών. Ο Κώδικας επικαιροποιείται ανά τριετία, ή όποτε κριθεί αναγκαίο από την Ε.Η.Δ.Ε.

2. Αρμοδιότητα της Ε.Η.Δ.Ε είναι η αξιολόγηση των ερευνητικών έργων/προτάσεων που υποβάλλονται σε αυτήν από την Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης. Κατά την αξιολόγηση η Επιτροπή ερευνά το αν η υποβληθείσα ερευνητική, πρόταση ή μελέτη είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας και αν συνάδει με τις διατάξεις του Κώδικα Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας και

α. εγκρίνει ή

β. προβαίνει σε συστάσεις και εισηγήσεις για την αναθεώρησή της με ειδικά αιτιολογημένη απόφασή της. Μπορεί δε να ζητήσει περαιτέρω διευκρινίσεις, από τον επιστημονικό υπεύθυνο του έργου και παρακολουθεί την εξέλιξη των εγκεκριμένων ερευνητικών έργων. Αν και μετά τις συστάσεις της και την αναθεώρηση του έργου η Ε.Η.Δ.Ε διαπιστώσει παράβαση της οικείας νομοθεσίας ή παράβαση των διατάξεων του Κώδικα Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας, εισηγείται στην Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης την αναστολή του ερευνητικού έργου.

3. α. Τα χρηματοδοτούμενα ερευνητικά έργα που, κατά δήλωση του επιστημονικού υπευθύνου, περιλαμβάνουν έρευνα στον άνθρωπο, σε υλικό που προέρχεται από άνθρωπο, όπως γενετικό υλικό, κύτταρα, ιστοί και προσωπικά δεδομένα, σε ζώα ή στο περιβάλλον, φυσικό και πολιτιστικό, υποβάλλονται υποχρεωτικά για έγκριση στην Ε.Η.Δ.Ε. και το έργο δεν μπορεί να αρχίσει να υλοποιείται αν δεν λάβει προηγουμένως τη σχετική έγκριση.

β. Εκτός από τα ερευνητικά έργα της περίπτωσης α', η Ε.Η.Δ.Ε. μπορεί να εξετάσει, ύστερα από αίτηση ενδιαφερόμενου προσώπου ή καταγγελία, και άλλο ερευνητικό έργο και να γνωματεύσει για θέματα ηθικής και δεοντολογίας που αφορούν άρθρο προς δημοσίευση σε επιστημονικό περιοδικό ή υπό εκπόνηση διπλωματική εργασία ή διδακτορική διατριβή.

γ. Οι αποφάσεις της Ε.Η.Δ. Ε. είναι δεσμευτικές για το ΠΑ.Δ.Α

4. Η Ε.Η.Δ.Ε του ΠΑ.Δ.Α μπορεί να αξιολογήσει ως ανεξάρτητος αξιολογητής ερευνητική πρόταση που υποβάλλεται από άλλο ελληνικό ή αλλοδαπό Πανεπιστήμιο ή ερευνητικό φορέα.

5. Αν η νομοθεσία προβλέπει έγκριση ή αδειοδότηση του έργου από άλλη αρμόδια δημόσια υπηρεσία, διοικητικό όργανο ή ανεξάρτητη διοικητική Αρχή, η σχετική απόφαση της Ε.Η.Δ.Ε. δεν υποκαθιστά την εν λόγω έγκριση ή αδειοδότηση.

6. Η Ε.Η.Δ.Ε. αποφασίζει μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα, το οποίο δεν μπορεί να υπερβαίνει τις δεκαπέντε (15) ημέρες από την υποβολή της αίτησης και τη συγκέντρωση όλων των απαραίτητων συνοδευτικών εγγράφων. Για τον πρώτο χρόνο λειτουργίας της Ε.Η.Δ.Ε, το ανωτέρω χρονικό διάστημα παρατείνεται για επί πλέον δέκα πέντε (15) ημέρες. Αν μέσα στις ανωτέρω προθεσμίες η Ε.Η.Δ.Ε δεν εκδώσει απόφαση η αίτηση θεωρείται εγκεκριμένη.

7. Σε περίπτωση καταγγελίας, η Ε.Η.Δ.Ε. αποφασίζει το αργότερο μέσα σε δεκαπέντε (15) ημέρες από την υποβολή της καταγγελίας. Αν μέσα στην προθεσμία αυτή δεν εκδοθεί απόφαση, η καταγγελία θεωρείται ότι έχει απορριφθεί.

8. Κάθε ενδιαφερόμενος μπορεί να καταθέσει, ενώπιον της Ε.Η.Δ.Ε., μέσα σε δέκα (10) ημέρες από την έκδοση της απόφασης, αίτηση θεραπείας κατά των συστάσεων

της Επιτροπής υποβάλλοντας νέα στοιχεία. Για την εξέταση της αίτησης θεραπείας η Ε.Η.Δ.Ε. ζητά τη γνώμη της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής, η οποία οφείλει να τη διατυπώσει μέσα σε δεκαπέντε (15) ημέρες. Αν η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής δεν διατυπώσει γνώμη μέσα στην ανωτέρω προθεσμία, η Ε.Η.Δ.Ε. προχωρεί στην εξέταση της αίτησης θεραπείας χωρίς τη γνώμη της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής.

9. Η Ε.Η.Δ.Ε μπορεί να παρέχει επιστημονική γνώμη εισήγηση ή γνωμοδότηση σε θέματα του αντικειμένου της σε περίπτωση που της ζητηθεί από την Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης του ΠΑ.Δ.Α

10. Η Ε.Η.Δ.Ε είναι αρμόδια για την ενημέρωση του επιστημονικού και διοικητικού προσωπικού του ΠΑ.Δ.Α σε θέματα ηθικής και δεοντολογίας της έρευνας. Για το σκοπό αυτό μπορεί να πραγματοποιεί ομιλίες και ημερίδες, ύστερα από έγκριση της Επιτροπής Ερευνών και Διαχείρισης.

Άρθρο 6 **Υποβολή προτάσεων**

1. Για την έγκριση διεξαγωγής ενός ερευνητικού έργου, ο επιστημονικά υπεύθυνος αυτού υποβάλλει στην Επιτροπή Ερευνών και Διαχείρισης του ΠΑ.Δ.Α, προκειμένου να διαβιβαστούν στην Ε.Η.Δ.Ε τα εξής δικαιολογητικά:

α. Αίτηση προς την Ε.Η.Δ.Ε για την έγκριση του ερευνητικού έργου, με συνημμένο ερωτηματολόγιο, τα πρότυπα των οποίων καταρτίζονται από την Ε.Η.Δ.Ε και συνοπτική έκθεση σχετικά με την καταλληλότητα και συμβατότητα του ερευνητικού έργου, στην οποία ο επιστημονικά υπεύθυνος δηλώνει ότι ο σκοπός και η μεθοδολογία του ερευνητικού έργου συμφωνούν με τις αρχές της επιστημονικής ακεραιότητας της έρευνας, τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας και τις διατάξεις του Κώδικα Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας.

β. Ερευνητικό Πρωτόκολλο

γ. Πρότυπα ενημερωμένων συναινέσεων των συμμετεχόντων, εφόσον απαιτούνται από το αντικείμενο της έρευνας

δ. Οποιοδήποτε άλλο έγγραφο υποστηρικτικό της διεξαγωγής του ερευνητικού έργου ή της μελέτης

2. Ο Γραμματέας της Επιτροπής πρωτοκολλεί την πρόταση, επιβεβαιώνοντας τη λήψη και πρωτοκόλλησή της στον υποβάλλοντα.

3. Τα μέλη της Ε.Η.Δ.Ε μόλις λάβουν γνώση της ερευνητικής πρότασης υποχρεούνται να δηλώσουν στον Πρόεδρο μέσω του Γραμματέα την ύπαρξη τυχόν κωλύματος συμμετοχής λόγω σύγκρουσης συμφερόντων.

4. Ο Πρόεδρος της Ε.Η.Δ.Ε. ορίζει για κάθε αίτηση που υποβάλλεται εισηγητή, κατά προτεραιότητα μέλος της Ε.Η.Δ.Ε., ανάλογα με το επιστημονικό αντικείμενο του ερευνητικού έργου. Αν το γνωστικό αντικείμενο του έργου δεν μπορεί να καλυφθεί από τα μέλη της Ε.Η.Δ.Ε., ορίζεται εξωτερικός εμπειρογνώμονας, ο οποίος εισηγείται. Οι συνεδριάσεις της Ε.Η.Δ.Ε. μπορεί να γίνονται εξ αποστάσεως με ηλεκτρονικά μέσα.

Άρθρο 7 **Λειτουργία της Ε.Η.Δ.Ε.**

1. Η Ε.Η.Δ.Ε. συνεδριάζει τακτικά μία (1) φορά το μήνα και εκτάκτως όποτε ζητηθεί αυτό από τον Πρόεδρό της ή τον Πρόεδρο της Επιτροπής Ερευνών και Διαχείρισης

2. Ο Πρόεδρος της Ε.Η.Δ.Ε. έχει την ευθύνη για την εύρυθμη λειτουργία της Επιτροπής, συγκαλεί και διευθύνει τις συνεδριάσεις της. Κατά τη διαδικασία των συνεδριάσεων εφαρμόζονται οι διατάξεις του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας περί

συνεδριάσεων συλλογικών οργάνων όπως εξειδικεύονται στις σχετικές διατάξεις του Εσωτερικού Κανονισμού του ΠΑ.Δ.Α

3. Η Ε.Η.Δ.Ε. βρίσκεται σε απαρτία όταν είναι παρόντα τρία (3) τουλάχιστον μέλη της, συμπεριλαμβανομένου του Προέδρου ή του Αντιπροέδρου της, καθώς και ενός από τα μέλη της που δεν ανήκουν στο ΠΑ.Δ.Α, και αποφασίζει με πλειοψηφία των παρόντων. Σε περίπτωση κωλύματος συμμετοχής τακτικού μέλους της Επιτροπής ειδοποιείται το αναπληρωματικό μέλος.

4. Ο ή οι οριζόμενοι εισηγητές υποβάλλει (ουν) προς τα μέλη της Επιτροπής την εισήγησή του(ς) , στην οποία μπορεί και να περιλαμβάνονται συμπληρώσεις ή συστάσεις για τη βελτίωσή της. Τα μέλη της Επιτροπής συζητούν τις εισηγήσεις και καταλήγουν, ει δυνατόν ομόφωνα, στην τελική απόφαση, που αποστέλλεται χωρίς καθυστέρηση στον αιτούντα επιστημονικά υπεύθυνο το αργότερο 15 ημέρες από τη διαβίβαση της αίτησής του στην Ε.Η.Δ.Ε. Εάν δεν είναι δυνατή η επίτευξη ομοφωνίας οι αποφάσεις λαμβάνονται με πλειοψηφία των παρόντων μελών. Σε περίπτωση ισοψηφίας υπερισχύει η ψήφος του Προέδρου. Η ψηφοφορία είναι φανερή.

5. Σε περίπτωση που απαιτείται βελτίωση της πρότασης καλείται ο αιτών υπεύθυνος του έργου να την αναπροσαρμόσει με βάση τις συστάσεις της Επιτροπής. Για το σκοπό αυτό ο αιτών συνεργάζεται με την Επιτροπή. Σε περίπτωση αναπροσαρμογών η πρόταση επανακατατίθεται στην Ε.Η.Δ.Ε για νέα αξιολόγηση και οριστική κρίση ή εκ νέου αναπομπή εντός δέκα πέντε (15) ημερών. Στην περίπτωση που ο αιτών διαφωνεί με τις συστάσεις της Επιτροπής έχει δικαίωμα κατάθεσης αιτήσεως θεραπείας σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 23 παρ.,6 του ν. 4521/2018, ως εκάστοτε ισχύει.

Άρθρο 8 **Τήρηση Αρχείου**

1. Η Γραμματεία της Ε.Η.Δ.Ε τηρεί αυτοτελές ηλεκτρονικό πρωτόκολλο και ηλεκτρονικό αρχείο με τα ακόλουθα έγγραφα:

- α. Βιογραφικά σημειώματα των μελών της Επιτροπής
- β. Πρωτόκολλο εισερχόμενης εξερχόμενης αλληλογραφίας
- γ. Πρακτικά των συνεδριάσεων και Ημερήσιες Διατάξεις
- δ. Τις υποβληθείσες προς έγκριση αιτήσεις και τις αντίστοιχες αποφάσεις
- ε. Τα εγκριθέντα ερευνητικά πρωτόκολλα και τα συνοδευτικά έγγραφα

2. Τα αρχεία διατηρούνται ηλεκτρονικά για τρία (3) έτη μετά την ολοκλήρωση του ερευνητικού έργου. μετά την πάροδο των οποίων καταστρέφονται, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά.